
*Віктор
Козловський*

ЧИ РУХАЄ РЕСЕНТИМЕНТ ІСТОРІЮ?

Треба визнати — фундаментальне історичне дослідження Мирослава Володимировича провокує дискусію, що й не дивно з огляду на тематичний масштаб та обсяг проаналізованого матеріалу. Шановний автор запропонував оригінальну філософію європейської історії ХХ сторіччя, де головною ідеєю є виявлення тих криз, через які пройшли європейські країни впродовж ХХ сторіччя. Автор починає своє дослідження з аналізу Першої світової війни як першої великої кризи західної цивілізації у минулому сторіччі, наслідком якої стала більшовицька революція в Росії. Ця історична подія започаткувала системні зміни на європейському континенті, що унаочнилось владою радикальних політичних сил — фашистської партії в Італії, націонал-соціалістичної в Німеччині, а також авторитарних режимів у Португалії (Салазар) та Іспанії (Франко). Відтак перші десятиріччя ХХ сторіччя виявилися кризовими, що мало грандіозні наслідки для Європи. В цей період європейська політична мапа була не просто змінена, а розшматована вщент. Світ опинився в ситуації розколу, з'явився новий «могильник» — більшовицька Росія, яка не лише догори дибки поставила життя власного народу, перебудувавши все на комуністичних засадах, а й кинула виклик західній цивілізації, її економічним і політичним засадам, змусивши західних лідерів з острахом спостерігати за тими змінами, що відбувались у Росії. Таким чином, перші десятиріччя ХХ сторіччя, як зазначає М. Попович, стали багатоманітними, в чому вирішальними для цього сторіччя загалом. А хіба початок нового ХХІ сторіччя виявився не та-

© В. КОЗЛОВСЬКИЙ,
2015

ким бурхливим? Терористична атака на США 2001 року (11 вересня), війни в Афганістані, Іраку, Лівії, безліч дрібніших, але не менш кривавих сутичок і терористичних атак по всьому світові, і зрештою російська агресія проти Грузії та України.

Кожна така подія певною мірою нагадує якісь події минулих часів, але лише за якимись зовнішніми ознаками. Ніякі зовнішні аналогії з попередніми історичними подіями (улюблена тема таких порівнянь — це події, що передували Другій світовій війні) не пояснюють, чому саме тепер ми переживаємо нечуване загострення міжнародних відносин, яке набирає такої сили і непримиренності, що дехто з експертів не відкидає можливості виникнення масштабної війни, навіть ядерної.

Все, що тепер відбувається на наших східних теренах, виглядає як щось не реальне, не очікуване, ці трагічні події захопили нас зненацька. Майже ніхто з експертів не вважав за можливе загострення міжнародних відносин, ініціаторкою якого могла б постати сучасна Росія. Цю країну розглядали як вельми слабку, з відсталою, неефективною, сировинною економікою, архаїчними методами управління, «суверенною демократією», корупцією тощо. Підрахунки експертів свідчили, що перевага західних країн над Росією є багаторазовою (в економіці — у 20—25 разів). Тож вважалося, що сучасному російському керівництву не вистачить ні політичних, ні економічних, ні науково-технічних, ні військових ресурсів для дестабілізації світопорядку. Більшість експертів були переконані, що російська влада не зважиться масштабно діяти всупереч інтересам західних країн. У цьому плані більшу стурбованість викликали зростання економічної експансії та військової потуги Китаю, ніж політичні амбіції Росії. Крім того, експерти були переконані, що включення Росії до «великої сімки» (яка після цього стала «вісімкою») посилювало її передбачуваність. І навіть вторгнення російської армії в Грузію 2008 року західні лідери сприймали як хоча й неприємну подію, але не надто масштабну, без якогось суттєвого впливу на світовий порядок. Захід заспокоювало те, що Росія не пішла на пряму анексію Абхазії, зберігши за нею статус «незалежної держави», хоча всі розуміли, що це є суцільною фікцією. Росія одразу встановила контроль над економічним і політичним життям цієї квазідержави, розмістивши там чималий військовий контингент.

Новий крок у своїх зовнішньополітичних амбіціях Росія зробила на початку 2014 року, коли без будь-яких дискусій і вагань анексувала Крим і розпалила вогнище кривавої «гібридної» війни на сході нашої країни. Саме анексія Криму унаочнила принциповий вододіл між тим, що Росії дозволяли робити раніше і на що західні лідери закривали очі, та тим, з чим цивілізований світ погодитись вже не міг.

Ми опинилися в осередді нової реальності — масштабного протистояння Росії не лише з Україною, а й із західною цивілізацією. Вочевидь це протистояння затягнеться до повного виснаження однієї із сторін. Важко уявити, що західні країни знесиляться у цьому «змаганні». Тож це стосується Росії і

нас. І це питання для нас є вкрай важливим — наскільки вистачить нам ресурсів вести цю гібридну війну. Ніхто точно не скаже, як довго вона триватиме, або що нас очікує, коли одна із сторін цілковито виснажиться.

Тож Росія зробила новий крок — відкрито анексувала чужу територію. Це було здійснено під гаслами ідеології «руського мира», яка виправдовує анексію чужих земель без будь-яких обмежень, якщо на цих землях колись ступала нога «руськоговорящей» людини. Поки що це наша земля, але це «поки що». Треба пам'ятати, що ця «людина» побувала колись і на Алясці, і в Каліфорнії. Є про що подумати західним політикам!

Ця ідеологія виявилась дивною сумішшю різноманітних архаїчних міфів, густо замішаних на ірраціональних сугестивних заклинаннях про велич та унікальність Росії та її народу, багатовікову історію, що сягає часів Київської Русі, велику і неповторну російську культуру. Тепер до цього долучився ще один чинник — православний фундаменталізм, який є підвалиною ідеології «руського мира». Осереддя цієї ідеології є звеличення російського народу як «святого православного народу». Як співають в одній сучасній російській пісні, «быть русским — это значит быть святым!!!». Тож російський народ постає як богатыр, що бореться за християнські цінності на тлі занепаду християнських засад західного світу. І ця облуда лунає з країни, де впродовж майже всього ХХ сторіччя запроваджували політику воєнничого атеїзму, що призвело до того, що більшість населення Росії ніколи не читала Біблії, не пройшла вишкіл релігійного виховання, не має стійкої традиції участі у церковному житті. Добре відомо, що для більшості населення Росії відвідування церкви мало чим відрізняється від участі в якомусь театральному дійстві. Для багатьох, хто на свята відвідує церкву, залишається незрозумілим майже все, що там відбувається, — від молитов до церковних обрядів і ритуалів. І головне — для більшості населення Росії християнство не увійшло у повсякденне життя, не стало моральним імперативом у спілкуванні з ближніми. Як казав один із сучасних російських публіцистів, для російської людини християнство є тією одежиною («кафтаном»), за якою прихована «язичницька душа». Цікаво, що на цю особливість російського православ'я звернув увагу наприкінці ХІХ сторіччя Володимир Соловйов у статті «Візантизм у Росії». Через якихось двадцять років більшовики відкидають навіть таке, вельми «специфічне», російське християнство, і країна занурюється в темряву державного атеїзму з усіма його жажливими наслідками — геноцидом священників і віруючих, знищенням культових споруд і релігійних цінностей, воєнничою атеїстичною пропагандою тощо. Цікавим моментом є те, що російський люд досить легко відкинув свої «релігійні забобони» і з великим ентузіазмом кинувся руйнувати церкви. І це тривало майже 70 років! То про яку святість російського народу може йтися! Воєнничим запалом відрізняється і міфологія «руського мира». Свідченням цього є хоча б ті політичні шоу, які «ллються» з російських телеканалів. Виступи на цих шоу тих, хто хоча б частково не згоден з

цією міфологією, викликають з боку ведучих, учасників і «масовки» неприховане роздратування, зневагу, злість. Аудиторії цих шоу просякнуті «сірчаною кислотою» ненависті і презирства до тих, хто має сміливість думати самостійно, а не за вказівками кремлівських міфотворців. Зневага і ненависть зростають, коли участь у цих шоу беруть українські громадяни, які намагаються проінформувати російське суспільство, що насправді відбувається на східних теренах нашої країни. Тут зазвичай зчиняють галас, гвалт, істерію, лунають погрози, образи на адресу українського учасника. Мабуть, це і є «євразійська комунікація».

Вся ця мішанина архаїчних міфів з ідеологічними гаслами налаштовує своїх adeptів на вороже ставлення не лише до нас, а й до західного світу, який у рамках російських пропагандистських кліше постає як «розсадник» антихристиянських цінностей. Все це виглядає як щось абсурдне, чого начебто не повинно бути у XXI сторіччі — за доби новітніх інформаційних технологій, глобалізації, соціальних мереж і масової культури. Здавалось, Росія, яка пройшла через дві світові війни, кілька революцій та громадянську війну, комуністичну диктатуру, автоматично застрахована від сповзання до стану «архаїзованого абсурду». І все ж на наших очах відбувається його вельми успішна реанімація, понад те — перебіг подій свідчить, що повернення до цієї архаїки (яка вочевидь ніколи цілковито й не зникала) вказує на те, що ми маємо справу вже навіть не з варварством (яке передбачає принаймні слідування хоча б якимсь правилам у своїх стосунках з іншими), а з дикунством, що означає просту річ — стосунки з будь-ким не передбачають дотримання будь-яких правил чи спонтанну їх зміну за «власним бажанням», особливо якщо це дозволяє піднятися нарешті «з колін», на яких довелось принизливо стояти перед Заходом за часів Єльцина. Так принаймні вважає переважна більшість росіян. Таку «гру без правил» ми спостерігаємо на наших східних теренах, де представники «руського мира» ведуть війну, не дотримуючись ніяких приписів, порушуючи будь-які домовленості та угоди!

Отож ми є свідками brutальної експансії велетенської за розмірами країни (а це понад 17 млн кв. км) на чужі землі. До речі, ця «велич» тьмяніє з огляду на чисельність населення — всього 143 млн населення, що майже стільки, як в Японії, але менше, ніж у Бангладеш, Нігерії, Пакистані, Бразилії, не кажучи вже про Китай, Індію, США. За прогнозами експертів, чисельність російського населення до 2050 року знизиться до 110—115 млн жителів, і за цим показником Росію обійдуть ще й Ефіопія, Конго, Філіппіни, Єгипет, Мексика та В'єтнам. Сумна перспектива для країни з величезною територією й непомірними імперськими амбіціями! Відтак ми маємо справу з країною, де домінує якийсь особливий соціально-психологічний стан, засадовим для якого є вороже сприйняття навколишнього світу, чіткий поділ на «своїх і чужих». Таке світосприйняття спирається на відмову від модерного способу мислення і занурення в архаїку. Це веде до суттєвого спрощення

і навіть примітивізації політичних практик і, як наслідок, до відмови від міжнародно-правових засад сучасного світопорядку. Ніякі міжнародні угоди не можуть стати на заваді експансії «руського мира». Тож міжнародне право відкинуте, мов стара ганчірка, і Росія намагається запровадити новий порядок, де б їй було надане якесь особливе право встановлювати, кому та як існувати, хто з держав колишнього СРСР (республік, як полюбляють казати дотепер кремлівські діячі) повинен увійти до «руського мира».

Відомий співець «руської идеи» М. Бердяєв якось сказав, маючи на увазі більшовицьку Росію та фашистську Італію, що сучасний світ сповзає до «нового середньовіччя». Те, що ми спостерігаємо тепер, це, так би мовити, новий етап архаїзації російського суспільства, час, який за своєю ірраціональною спрямованістю та облудою дає фору навіть комуністичному проєктові, провайдери якого апелювали принаймні до пролетарського інтернаціоналізму, а не до націоналістичного «руського мира». До цього інтернаціоналістичного аспекту комуністичного проєкту повертає увагу М. Попович. Вчений зазначає, що після Першої світової війни з'являється нова політична реальність, де з усією гостротою постає питання про умови існування нових колективних (національних) ідентичностей у межах тих нових держав, що утворилися на уламках колишніх імперій — Австро-Угорської, Османської, Російської. З цього приводу М. Попович пише: «Єдиною супернаціональною державою, яка пережила катаклізми війни, стала комуністична Росія. Вона зуміла знайти цінності, які радикально замінили вкрай спорохнявілі ідеали «Бога, царя и отечества»¹. Більшовицька Росія, вважає М. Попович, зі своїми комуністичними ідеями пролетарського інтернаціоналізму та світової революції запропонувала власну відповідь на кризу національної ідентичності. Як на мене, не слід перебільшувати життєздатність цього проєкту, оскільки розв'язання національного питання виявилось ефемерним і примарним. Чи можемо ми розглядати формування так званого єдиного радянського народу відповіддю на той трабалістичний виклик, про що пише М. Попович? За своєю суттю радянський народ, згідно із задумом комуністичних вождів, мусив «заморозити» національне питання у багатонаціональній країні, а з часом і подолати його. Тож «єдиний радянський народ» за багатьма ознаками був не просто ідеологічною конструкцією, а певним міфом, який все ще продовжує жити, що ускладнює рух нашого суспільства до європейської спільноти, реформування суспільного життя. А без таких реформ у нас мало шансів зберегти свою незалежність.

Те, що відбувається в сучасній Росії, свідчить про її нестримне занурення в «архаїзований містицизм», який живиться міфами щодо повернення «исконно русских земель», що в політичному плані означає відновлення імперії в кордонах СРСР. У цьому контексті я погоджуюсь з думкою шановного доповідача, пана В. Скурятівського, щодо бажання росіян за будь-що від-

¹ Попович М. Червоне століття. — К. : АртЕк, 2005.

родити минуле, поновити його головну конструкцію. Підтримуючи цю думку, хотів би додати таке — способом існування цієї конструкції є імперська експансія, захоплення дедалі нових земель, територій (така собі «просторова імперія»). І найголовніше — вона не здатна ці нові землі освоювати. Ні за царів та імператорів, ні за генсеків та президентів освоєння велетенських просторів не мало вирішального значення для цієї імперії. Винятками з цього правила були лише території із стратегічними покладами корисних копалин, особливо з енергетичними ресурсами, які є економічною і політичною основою існування цієї імперії. Але ці відносно невеликі території потопають у океані не освоєних і не заселених російських просторів, що тягнуться на тисячі кілометрів. Майже вся азійська частина цієї країни (а це 13 млн кв. км) є таким мало заселим (дві людини на один кв. км) і не освоєним простором. Примітно, що і європейські землі цієї імперії дедалі більше підпадають під «тлін запустіння», особливо північні території, і навіть центральні (так звані нечорноземні) райони Росії. Це пов'язано зі стрімкими процесами депопуляції російського населення, згортанням економічної активності на цих землях. Певне освоєння територій (особливо Півночі, Далекого Сходу), що відбувалось за радянської доби, було пов'язане з військовими потребами СРСР, з наміром радянських вождів створити вздовж величезної лінії кордону численні військові бази, гарнізони тощо.

До речі, мілітаристське підґрунтя економічного розвитку є визначальною ознакою «просторових імперій». У зв'язку з цим досить пригадати Золоту орду з її націленістю на перманентне захоплення (але не освоєння!) чужих земель. Власне з орди і «вилупився» Московський улус (який не має нічого спільного з Київською Руссю, де жили слов'янські племена, натомість у Московському улусі — угро-фінські і тюркські племена, які й склали основу «великоросів»), пізніше Московське царство, яке за часів Петра I отримало назву Російської імперії (це відбулося досить пізно, 1721 року). Слід підкреслити, що політичні утворення з «геном» просторової експансії спроможні лише до екстенсивного розширення, а не інтенсивного (культурного і технологічного) освоєння територій. Для росіянина земля є простір, який не потребує якогось прискіпливого культурного освоєння, плекання і збереження як певного світу. Можливо, це пов'язано саме з велетенськими розмірами цієї країни, що породжує певну зневагу до землі, точніше, небажання дбайливо її освоювати, обробляти, оскільки завжди можна перейти на нові землі чи захопити у сусідніх народів їхні землі і примусити їх працювати на себе. «Просторові імперії» вельми агресивні! І не треба вважати, що ця логіка притаманна минулим епохам, її стрижень зберігається і діє в сучасних міфологічних уявленнях російського народу. За всіма ознаками міфологія «русского мира» є такою «картиною світу», де в центрі — просторова експансія, обґрунтовувана боротьбою за права «православних русскоговорящих», що передбачає захоплення тих земель, де ці «говорящие» мешкають. Хіба не це ми спостерігаємо на наших землях?

Тож чи можна спинити цей «відновлювальний» процес? Мабуть, керівництво Росії (а це не лише Путін, до якого привернута увага всіх світових засобів масової інформації, а вся верхівка російської влади, яка, попри те, що перебуває у сутінках свого «вождя», дієво його підтримує; без цього він не зміг би поводити себе так зухвало) не має наміру добровільно зупинитись на «досягнутому». Тим паче, що російський народ плекає надію відновити велич своєї країни, її домінування в сучасному світі («Нам нікто не указ! Мы всё сами можем!» — улюблені репліки росіян). Які ж важелі має Росія в своєму розпорядженні для досягнення цієї мети? Цілком очевидно, що в арсеналі російського керівництва залишився лише один дієвий чинник — силовий тиск, агресивні дії. Справа в тому, що економічні важелі, газовий шантаж України та Європи вже не діють ефективно і переконливо. Тож лише агресивна політика щодо своїх сусідів є тим важелем, яким ще може скористатись російська влада. Відтак лише поразка Росії в її протистоянні цивілізованому світові зупинить її територіальну експансію. Причому поразка багаторівнева — це і політична поразка, яка призведе до ізоляції цієї країни, і глибока економічна криза, і поразка у «гібридній війні» також.

Постає ще одне запитання — чи призведе така поразка до вивільнення свідомості російського народу від облуди архаїчних міфів про власну велич, чи звільнить від імперських зазіхань? Які констеляції зможуть запустити механізм «перекодування» масової свідомості населення цієї країни, змусять росіян хоча б частково переглянути свої «улюблені» міфи? Для нас це важливе питання, оскільки ми змушені існувати поряд з країною, населення якої сповідує ці міфи, плекає їх як свої «духовные скрепы». А це уможливорює дедалі нові рецидиви цієї жахливої імперської хвороби, яка є вкрай небезпечною, оскільки розповсюджується в державі, що має ядерну зброю.

Досвід Німеччини, Італії, Японії показує, що таке «перекодування» масової свідомості відбувалось під безпосереднім і вирішальним впливом країн-переможців — США, Англії, Франції. Це було пов'язано також з окупацією цих переможених країн, без чого такі зміни не були б можливі. Чи можливо це у випадку з Росією? Важко сказати. Водночас було б наївно сподіватись, що внутрішні опозиційні сили задля демократичних змін російського суспільства здатні до рішучих і безкомпромісних дій. Як свідчить російська історія, народ цієї країни зазвичай з великим «духовним піднесенням» погоджується з домінуванням авторитарних і тоталітарних режимів, натомість усі спроби запровадити щось на кшталт демократії, після короточасних успіхів, завжди закінчувались поразкою і поверненням до довготривалого домінування «авторитарного раю», хоч би якими ідеологічними кліше це виправдовували. Відомо, що від пролетарського інтернаціоналізму радянська влада фактично відмовилась після війни. Свідченням цього є промова Сталіна, де він підняв на нечуваний раніше п'єдестал російський народ як народ-переможець — переможець над німецькими за-

гарбниками. Ця промова започаткувала згортання інтернаціоналізму і нові репресії проти багатьох народів Радянського Союзу.

Чи доцільно розглядати всю цю суміш трабалістської архаїки з геополітичними амбіціями як своєрідне втілення комплексу неповноцінності, підсиленого довготривалим ресентиментом, що нібито притаманний російському суспільству? Як на мене, ці добре відомі концептуальні стереотипи лише частково пояснюють те, що відбувається на наших очах в центрі Європи. Вважаю, що такі пояснення мусять бути складнішими. Російські амбіції не зводяться до якихось психологічних комплексів і ресентименту. Те, що надихає російську людину, є суперечливим поєднанням архаїчних міфів, ідеологічних імперативів і концептуальних побудов (на кшталт «русского мира», євразійської цивілізації), в центрі яких виправдання будь-яких дій, якщо вони слугують відновленню та розширенню імперії. Таким чином, саме міф про велич Росії (а це уявляється лише в імперських обладунках) і презирство до всіх, хто не сповідує цього міфу, є підґрунтям для сучасного російського експансіонізму. Характерно, що більшість росіян широко переконані, що без відновлення імперії їхня країна не має історичної перспективи. Відтак лише імперія (у будь-якому вигляді — СРСР, Євразійський союз тощо) є єдиною можливою формою політичного буття російського народу. Саме цей комплекс міфо-ідеологічних імперських візій уможливорює той політичний радикалізм, який демонструє кремлівська влада, дії якої підтримують, за останніми опитуваннями, майже 90% населення Росії, і ще 85% погоджуються навіть з певним погіршенням свого добробуту (щоправда, не зрозуміло, про який рівень погіршення йдеться) задля торжества «величі» своєї країни. Сумний рекорд, який свідчить про патологічний стан російського суспільства. Водночас цей дивний стан має свою логіку — це логіка імперської експансії та ворожого ставлення до всього «не русского». Відтак ми ще довго змушені будемо вести боротьбу з цією «євразійською ордою», яка демонструє дивовижну монолітність і цілковиту зневагу до життя як чужих народів, так і власного народу. На що не підеш задля вгамування своїх імперських апетитів!

Назін Хамітов: Чи погоджуєтесь Ви с тезою Бердяєва про те, що російський комунізм є своєрідною перверсією російської православної ментальності?

Віктор Козловський: З цією тезою російського філософа частково можна погодитись. Марксистський комунізм є західним продуктом, проте практика російського більшовизму була б неможлива без ментальних «скреп», що й уможливило швидке поширення комунізму в Росії. Але це не лише православні чинники, а й потужні язичницькі міфологічні сюжети. Одним із таких сюжетів є зневага до приватної власності. До речі, комуністична влада одразу скасовує інститут приватної власності, що також відповідає очікуванням російського народу, який традиційно був «прив'язаний» до общинної власності. І це відрізняє комуністичну систему тоталітаризму

від фашизму і націонал-соціалізму, які попри свою жадливу ідеологію і практику все ж зберегли приватну власність. Російські більшовики з перших кроків свого володарювання позбавили приватну власність легального статусу. Свідченням цього є майже повна націоналізація всіх «заводів і пароплавів», яку більшовики здійснили одразу після захоплення влади. І навіть часткове відновлення приватної влади, на яке більшовики змушені були піти на початку 1920-х років під тиском економічної катастрофи і голоду, що були зумовлені політикою «військового комунізму» (а це насильницька експропріація приватної власності, експропріація сільськогосподарських продуктів, відмова від грошової системи тощо), нічого принципово не змінювало в комуністичних настановах. Відомо, що т. зв. нова економічна політика була чинною лише 6–7 років, після чого все було згорнуто. І правові засади також були цілковито підпорядковані політичній доцільності — боротьбі з класовими ворогами.

Сергій Грабовський: Я вважаю, що не треба перебільшувати відмінності між нацизмом і комунізмом, оскільки відомо, що Гітлер неодноразово шкодував щодо відсутності в Німеччині планової економіки, яка б функціювала на засадах тотального одержавлення, як це мало місце в СРСР. Мабуть, нацисти просто не встигли «одержавити» всю власність. Відомо також, що після замаху на Гітлера 1944 року були скасовані майже всі правові норми, які хоча б частково захищали людину, її права і власність.

Віктор Козловський: Ви маєте рацію, але треба пам'ятати, що мрії диктатора Німеччини у радянській Росії швидко і без будь-яких вагань було втілено в життя вже у перші роки комуністичної влади. Кілька років непу не варто розглядати як відмову від загальнонародної (державної) власності — непу, як казав Ленін, це лише тимчасовий відступ більшовиків, які дуже швидко перейшли у рішучий наступ на приватну власність (навіть дрібну) і на ті соціальні групи (класи, як полюбляли казати більшовики), які були суб'єктами приватної власності, — буржуазію, селянство тощо. Це відомі речі. І в цьому плані комуністична диктатура була навіть жорсткішою, ніж інші тоталітарні режими, оскільки крім знищення прав і свобод людини, соціальних груп, націй і народностей (і в цьому комунізм споріднений з фашизмом і націонал-соціалізмом) комуністичний режим радикально обмежив економічні права громадян, позбавивши їх приватної власності, ідеологічно засудивши її як інструмент експлуатації — ще один улюблений марксистський міф, що міцно засів у свідомості людей «пострадянського простору», хоча, як свідчать сучасні соціологічні дослідження, сила його впливу поступово занепадає.

Сергій Пролєєв: Дозвольте висловити запитання у форматі міркування, оскільки мені цікаво почути думки Віктора Петровича у відповідь. Ми щойно прослухали два виступи² — багато в чому відмінні, але й поєднані

² Ідеться про доповіді В. Скуратівського «Уроки ХХ століття» і В. Козловського «Чи рухає ресентимент історію?».

відчуттям загрози, яка походить від імперської Росії, від імперського проєкту та ідеї величі. Це, справді, своєрідна історична константа, яка весь час виявляє себе в історії Росії. Вона виявляє себе не з однаковою інтенсивністю, однак прагнення величі весь час дається взнаки. І воно повертає історію Росії «на кола своя», спричиняє її агресію та експансію.

У цих спостереженнях багато правди, однак я хотів би звернути увагу на деякі інші аспекти нинішньої ситуації. Вочевидь, зараз відбувається війна і ми переживаємо агресію Кремля проти нашої країни. Причому я зробив би акцент саме на понятті «Кремль», позначаючи ним нинішній путінівський режим на відміну від Росії, навіть з її складною історичною спадковістю. Попри реальність бойових дій Кремль старанно і дуже наполегливо уникає прямого оголошення та визнання стану війни. Він весь час діє в режимі спецоперації. Поняття гібридної війни, як на мене, тут не підходить, бо це якраз уперте уникання військового конфлікту в будь-якому вигляді. Шляхом воєнного розв'язання конфлікту путінівський режим не йде. Понад те: він всіяко уникає його визнання в просторі своєї пропаганди, передусім зверненої на російську аудиторію. Це важливий симптом, що, як на мене, дає підстави суттєво інакше інтерпретувати наявну ситуацію. Бо все, що було сказано доповідачами, цілком відповідало би дійсності, якби зараз ішла відкрита війна. Війна ще не розпочалася з боку Росії і ще невідомо, чи розпочнеться.

Наступне питання стосується структури спадкового комплексу, який історично обтяжує російську свідомість. Адже ідея величі визначає не весь його зміст. У ньому є й інші потужні складові. Зокрема те, що я назвав би «спокусою Європи», або «зваблювання Європою». Це також вельми потужний чинник. Він не суто ментальний, звісно. Всі добре розуміють, де перебувають основні фінанси російської еліти, найпривабливіша особиста власність (звісно, не заводи-пароходи), де живуть та навчаються їхні діти, де відпочивають їхні сім'ї тощо. Отже, чи не потребує запропонований доповідачем діагноз певної корекції?

Відтак питання до Віктора Петровича: чи є події, які ми спостерігаємо (і від яких потерпаємо) імперським реваншем, реалізацією ідеї величі, чи це спроба путінівського режиму відновити характерну для ХХ сторіччя, але на сьогодні вочевидь архаїчну, систему розподілу світової гегемонії (про що йшлося, зокрема, у моїй доповіді)? В останньому випадку слід говорити не стільки про відновлення імперії як такої, скільки про відновлення своєї участі — з боку Росії — у розподілі світової гегемонії. Одним із показових аргументів на користь такої інтерпретації є ідея «євразійського простору» — від Лісабона до Владивостока. Адже навіть ідея величі реалізується в історично відмінних формах. Так от, чи не здається Вам, що базовим планом Кремля напередодні всіх колізій, пов'язаних з євроінтеграцією України, було створення саме Євразійського простору від Лісабона до Владивостока, в якому б домінувала Росія? Це передбачало конвергенцію Європейського

та Євразійського (що мав бути створений) союзів під переважним впливом Росії. Чи не тому лунали свого часу дивні обмовки з боку деяких представників режиму Януковича: ми вступимо до Євросоюзу, але разом з Росією?

Віктор Козловський: Я погоджуюсь з тим, що сучасний етап російської експансії має свої особливості, які вирізняють її від попередніх періодів імперської історії цієї країни. Головне в тому, що тепер ця експансія розгортається в глобальному світі, де сформовані і діють міжнародні правові інституції. І тому агресивні дії російської влади б'ють не лише по нас, а й по світовому порядку, який складними шляхами формувався після Другої світової війни, а також після розпаду СРСР, і до якого, до речі, цілком добровільно приєдналась і Росія.

Щодо ідеї російського керманіча стосовно необхідності будувати єдину Європу від Владивостока до Лісабона, то треба мати на увазі одну важливу обставину — об'єднання європейських країн відбувалось упродовж тривалого часу, так би мовити, поетапно — спочатку, у перші роки після Другої світової війни, це було регіональне (кількох країн) об'єднання ринків вугілля та сталі, пізніше, у 1960—1980-х роках, «Спільний ринок», і лише у 1990-х роках з'являється Європейський Союз, ґрунтований на спільних не лише економічних, а й політичних засадах. І це ліберально-демократичні засади, до яких Росія не має жодного стосунку, оскільки ці цінності ніколи по-справжньому не утверджувалися як щось вартісне для російського народу. Хоча, безперечно, є й своєрідна «спокуса» з боку сучасної Європи, оскільки життєві стандарти європейського світу в разі переважають будь-які «духовні скрепи» сучасної Росії, і це чудово розуміє певна частина суспільства цієї країни. І все ж попри це ми спостерігаємо принципові відмінності між російськими і європейськими ціннісними настановами, що, зрештою, зумовлює принципово різні шляхи інтеграції.

Для європейських країн об'єднання було складним, суперечливим, аж ніяк не ідеальним процесом. Але чи здатна людина, яка є істотою доволі недосконалою, створити щось ідеальне? Тож слід визнати, що загалом цей процес був успішним, попри всі проблеми і виклики, які ЄС доводиться постійно долати. Чи здатна Росія, її політичне керівництво запропонувати якісь нові, сучасні, перспективні підходи до розширення ЄС «від Тихого океану до Атлантичного»? І головне — на яких цінностях таке розширення повинно відбуватися? Всі такі пропозиції, точніше — пропагандистські гасла, кремлівське керівництво виголошує не щиро, оскільки ці заяви ніяким чином не відповідають реальним діям, політиці російської влади. Крім того, Росія дедалі більше вповзає у «панцир самоізоляції», автаркії. То до чого тут якась європейська інтеграція? Є і ще одна обставина — для традицій російської політики завжди було не прийнятно грати за тими правилами, від яких не можна («за власним бажанням») відмовитись без дотримання міжнародно-правових процедур. Так званий «консенсус», якому слідує країни ЄС, ніколи не був і не стане імперативом для «євразійської»

країни. Міф про власну «велич» не дозволяє грати за демократичними процедурами, особливо якщо це потребує поступитися хоча б частиною цієї «величі» на користь партнерів. Усі такі поступки російський народ сприймає як свою поразку, намагання Заходу хитрощами знову «поставили нас на коліна», принизити «велику» країну. За таких передумов важко уявити (навіть гіпотетично), яким чином таке розширення може відбутися. Зрозуміло, що якась невелика частина російського суспільства може і бажає жити за європейськими стандартами, а не за євразійськими міфами. Але треба розуміти, що не ця маргінальна група визначає політику цієї країни. Переважна більшість російського народу підтримує дії кремлівської влади, це потрібно сприймати як факт і не плекати ілюзій щодо відірваності «влади від народу», що колись все зміниться на краще, демократія в Росії переможе. Такі очікування безпідставні, оскільки не враховують домінуючих настроїв «російської народної душі». Тож ми переживаємо часи, коли ця країна дрейфує все далі і далі від Європи. При цьому російська влада всіяко поширює свій вплив там, де це ще можливо. Тож вона демонструє певну ізоляцію щодо західних країн, оскільки ці країни сильніші й успішніші за всіма можливими показниками і критеріями, і водночас намагається активно впливати на ті країни (це країни колишнього СРСР, до певної міри БРІКС, ШОС), де ще можливо домогтися хоча б якогось підтвердження своєї значущості, впливовості. Щодо країн колишнього СРСР, то тут цілком прийнятно, впевнені російські політики, діяти без особливих церемоній, застосовуючи різні форми грубого диктату, силових дій. Чого варте хоча б правило, яке діяло у Митному союзі (а тепер і в Євразійському союзі), згідно з яким кількість голосів у структурах, які приймають спільні рішення, встановлюють на підставі величини ВВП (!) кожної країни-учасниці. Чим це відрізняється від звичайного диктату! Відтак Росія має неспростовне право самостійно приймати будь-які рішення, оскільки її частка у загальному ВВП цього об'єднання становить майже 80%. За такої «демократії» всілякі дискусії і «консенсуси» зайві! То чи не такі євразійські «правила розширення» хоче запропонувати Росія цивілізованим європейським країнам? Вбивча перспектива.

Сергій Грабовський: Хотів би додати репліку, що стосується твердження Віктора Козловського, що, мовляв, «усе, що тепер відбувається на наших східних теренах, виглядає як щось нереальне, неочікуване, що ці трагічні події захопили нас зненацька». Хто ці «ми»? Принаймні, ані себе, ані деяких своїх колег до цих «ми» віднести не можу. Кілька фактів і посилань. Доцент Києво-Могилянської академії Ігор Лосєв під псевдонімом «Богдан Кримський» 2003 року опублікував у тижневику «Українське слово» статтю, де детально розглянуто взаємини Кремля й Банкової (нагадаю, тоді в Україні правила трійця Кучма—Янукович—Медведчук) і зроблено припущення щодо долі Севастополя, який, на думку Лосєва, ця трійця в обмін на певні преференції готова була передати Росії. Він писав, що 2000 року в Севастополі

бойові частини морської піхоти ЧФ РФ у місті за чисельністю дорівнювали бойовим частинам України, а вже 2003-го російський гарнізон Севастополя мав вчетверо переважати український. Проаналізувавши поступки адміністрації Кучми Кремлю задля того, щоб угамувати експансіоністські апетити останнього, автор статті робив висновок, що така фактична капітуляція перед Росією не заспокоїть «великого сусіда», а лише спонукатиме до подальшої експансії. Відкупитися Севастополем не вдасться, постане питання про Крим, потім про «Новоросію», а далі про решту.

2010 року Ігор Лосев в журналі «Сучасність» писав, що укладена Януковичем у Харкові угода з російським президентом Медведевим про продовження перебування російського флоту на українській території до 2047-го перетворює Україну на протекторат Російської Федерації з метою анексії Севастополя і Кримського півострова, а також періодичного провокування політичної нестабільності на українському Півдні, що становить реальну загрозу державному суверенітету України.

Київський політолог Віктор Каспрук 2008 року в «Українській правді» писав. із посиланням на знайомого російського журналіста, що, за планами Кремля, Крим відійде до Росії без будь-якої війни за кількома сценаріями: через загострення прихованих конфліктів у Криму, на півдні та на південному сході України; «захист» російськомовного населення і російських громадян (котрі незаконно отримали подвійне громадянство) в Севастополі і Криму; і через завдання Україні військово-політичної поразки (не обов'язково регулярними військами, а різноманітними «ополченцями» та «добровольцями»). Зверніть увагу: 2008 року Каспрук, поряд із іншим, вираховував два ключові терміни, якими сьогодні московські пропагандисти та їхні західні друзі позначають російські війська та місцевих бандитів, що ведуть війну проти України на Донбасі: «ополченці» та «добровольці».

Можна згадати ще низку статей цих двох авторів (особливо кримчанина Лосева, який добре знає як ситуацію на півострові, так і процеси, що відбуваються в Росії; її він уже 2000 року, через півроку після приходу до влади Путіна у журналі «Сучасність» прямо назвав «постваймарською»; хто знає історію, той зрозуміє паралель з Німеччиною 1933 року), а також інших українських аналітиків щодо агресивності Росії та найімовірніших векторів цієї агресії. Проблема в тому, що ці застереження та прогнози, зроблені на ґрунті серйозної аргументації, не були ані почуті політиками, ані оцінені належним чином на рівні інтелектуальної спільноти.

Віктор Козловський: Дякую, пане Сергію, що Ви згадали про Ігоря Лосева, відомого політичного аналітика, людину, яку я добре знаю і вельми шаную. Але що доводить Ваше посилання на аналітичні розробки панів Лосева і Каспрука? Хіба їхні спостереження спростовують мою тезу щодо того, що ні громадськість («ми»), ні державні інститути, ні так звана розвідка, ні західні спецслужби не знали, «коли і як» відбудеться анексія Криму. Хіба кілька публікацій можуть підвищити градус підозри до «братньої краї-

ни», радикально похитнути віру значної частини українського суспільства у «мирні наміри» північного сусіда? Щиро кажучи — ні! Не можуть! Це стосується також державних інституцій, які за всі роки нашої незалежності не акцентували уваги на можливих агресивних діях Росії, тим паче на можливій анексії української землі. І ще одне — треба розрізняти дії, пов'язані з накопиченням військової потуги, і реальні військові дії (у нашому випадку так звану гібридну війну), що захопили нас зненацька. І ми (і не лише «ми», а й державні інститути) не мали ніякої більш-менш надійної інформації щодо того, коли і як розпочнеться ця війна й відбудеться анексія Криму, коли і як розгорнуться жахливі події на сході. Мабуть, слід уникати суто доктринерського підходу до дійсності, який полягає в тому, що теоретик щиро переконаний у тому, що його візії, його аналіз подій і є єдино правильним поглядом на ці події, і тому суспільство і державні органи влади зобов'язані діяти у відповідності з цим аналізом. При цьому теоретик не бере до уваги одну вагомую обставину — його аналіз може стати актуальним лише за умов, коли сама дійсність зміниться, радикально «наблизиться» до аналізу (якщо наблизиться; це передбачити на 100% неможливо, це не під силу людині). Події останнього року так змінили нашу політичну дійсність, що публікації шанованих панів Лосєва і Каспрука починають сприйматися як пророчі, хоча вони й не вказували, коли і як (а саме це надзвичайно важливо!) почнуть розгортатися події в Криму і на сході нашої країни. Тож я вважаю, що лише *post factum* ми здатні оцінити певні інтелектуальні здобутки, якщо до цього нас підштовхне сама дійсність, її нові смислові контексти.

Віктор Козловський — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА. Царина наукових інтересів — історія європейської та вітчизняної філософії, соціальна філософія, філософська антропологія.
